

VII НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ЦИВІЛІСТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Кучер Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри нотаріального
та виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

«ТЕОРІЯ ДОВЕДЕННЯ У ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ»

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що утвердження та забезпечення основоположних прав і свобод людини є головним обов'язком України як демократичної, соціальної, правової держави. Ці конституційні положення (статті 1, 3 Конституції України) потребують втілення в життя шляхом удосконалення законодавства, невпинної та продуктивної праці вчених, законотворців, суддів, нотаріусів, виконавців та інших уповноважених осіб, яким держава делегувала виконання завдань з реалізації, охорони, захисту та відновлення прав, свобод чи інтересів осіб. Нині, коли у державі взято курс на європейську інтеграцію, а суспільство вимагає швидких позитивних змін у всій правовій системі України, щоб проголошені лозунги стали реальністю, потрібні фундаментальний перегляд існуючих доктрин та неординарні підходи до способів вирішення проблем у юриспруденції.

Традиційно в Україні досліджують і піддають критичному аналізу певні галузі правової науки або проблеми в діяльності фахівців в окремій сфері юриспруденції. Зокрема, можна почути дуже багато публічних нарікань на діяльність суддів, виконавців. Але слід визнати, що значна частина проблем у юриспруденції є системною: коли для розвитку вітчизняного законодавства береться досвід зарубіжних країн (зокрема принцип змагальності цивільного процесу) і запроваджується без урахування української ментальності, своєчасної підготовки фахівців, без комплексного запозичення інститутів, на яких ґрунтується дія цього принципу в зарубіжному судочинстві тощо. Одночасно з принципом змагальності до української правової системи було введено й принцип верховенства права, але його запровадження відбувалося без узгодження з іншими принципами в усі сфери діяльності правоохоронних органів і посадових осіб, які мають специфічні риси діяльності. Саме тому обрання теми дослідження зумовлено необхідністю усунути проблеми в юриспруденції системно, зокрема у галузі цивільного, нотаріального та виконавчого процесів, які разом становлять поняття «цивільстичний процес».

Актуальність дослідження і доцільність виокремлення процесу доведення в цивільстичному процесі зумовлюється багатьма чинниками, найголовніший з яких полягає в тому, що, перш ніж ухвалити будь-яке рішення, уповноважені особи мають дослідити всі матеріали справи, позицію всіх зацікавлених осіб тощо. Але досі в юриспруденції бачать докази тільки у певній процесуальній формі (речові, письмові тощо) і нехтують такі важливі засоби впливу на процес прийняття рішення, як доводи (тези, аргументи) заінтересованих осіб. Крім того, досить часто рішення судів супроводжуються лише посиланням на закони, замість позначення мотивів, що його обґрунтовують.

На жаль, багато вчених, з огляду на традиції пострадянської школи процесуалістів, не бажають бачити далі процесу доказування в судочинстві, оскільки досі вважають сферою своєї діяльності тлумачення навіть не законів, а постанов Пленуму Верховного Суду України. Такий підхід не дає можливості досягнути принцип верховенства права, а в необхідних випадках – вийти за межі, встановлені законом, і врегулювати відносини в межах аналогії закону або права, не лише відчуті, а й застосувати в реальній правовій ситуації принципи розумності, добросовісності, справедливості та реально підняти права людини вище, ніж допускає чинний закон.

Водночас не можна нехтувати працями таких видатних українських учених-процесуалістів, як М. Й. Штефан, Т. П. Заворотько, Є. Г. Пушкар. Оскільки вони зробили істотний внесок у розвиток процесу доказування як надійного фундаменту процесу доведення, що і на сьогодні є актуальним, хоча сучасні науковці невинно забувають їх праці. Справді, в Інтернеті їхні прізвища складно знайти, і простіше переорієнтувати пошук джерел на видатних дореволюційних учених, які так само розвивали науку доведення. Однак для сприйняття індивідуальності української правової науки слід враховувати сучасні зарубіжні тенденції, але й не забувати про здобутки вітчизняних учених як процесуалістів, так і цивілістів, які

внесли значний вклад у вдосконалення законодавства України. Зокрема, Цивільний кодекс України було доповнено важливими положеннями щодо доказів, процесу доказування і доведення. Отже, всі провідні наукові праці в галузі процесу доказування справи вплив на це дослідження, і без них ця робота була б неможливою.

Праця науковців у галузі права не може бути суто теоретичною, адже не раціонально вирішувати надумані проблеми. Тому істотним поштовхом для обрання теми дослідження стали проблеми в діяльності суддів, нотаріусів і виконавців, виявлені автором під час здійснення представництва в судах, за час стажування у нотаріусів і виконавців. Практичний досвід дозволив відчутти розрив між теоретичними добробками вчених і реальною діяльністю зазначених фахівців, які досить часто в силу значного навантаження самостійно не підвищують власної кваліфікації та, за їхніми словами, не отримують новітніх ґрунтовних знань на курсах підвищення кваліфікації. Розрив між теорією та практикою спонукав до комплексного аналізу причин виникнення істотних помилок у практичній діяльності зазначених осіб, які, поряд із загальновідомими, слід пов'язувати з відсутністю розмежування в підходах до питань доказування у сфері цивільного судочинства, нотаріальної та виконавчої практики. Нині слід визначитися в особливостях застосування в практичній діяльності принципу верховенства права, оскільки судді, з одного боку, мають застосовувати висновки Верховного Суду України (ст. 360–7 ЦПК України), а з іншого – визначати права та обов'язки людини і громадянина виключно за законами України (ст. 92 Конституції України). Проте допускається можливість виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, що можна кваліфікувати як результат діяльності учасників процесу з доведення такої обставини. На практиці ж у рішеннях окремих судів першої інстанції можна помітити встановлення факту невідповідності законів Конституції України та міжнародним актам. У діяльності виконавців так само позначено верховенство права, отож допустимість виходу їх повноважень за межі визначено в законодавстві, з чим важко погодитися, тощо.

Отже, розвиток законодавства та практики його застосування відбувається без попереднього ґрунтовного аналізу перспектив упровадження новітніх норм, що робить нашу правову систему неузгодженою і непередбачуваною. У зв'язку з цим об'єктивно необхідним має стати випереджаючий розвиток правової науки, зокрема системне дослідження проблем цивільного процесу.

Системне вирішення проблем у цивільному процесі неможливе й без підготовки висококваліфікованих фахівців з урахуван-

ням специфіки їх майбутньої професії. Глибокі теоретичні знання потрібні як суддям, так і нотаріусам та виконавцям, що дасть їм змогу вільно орієнтуватися і не допускати порушення прав громадян у складних правових ситуаціях, які не підпадають під пряму дію норм законодавства тощо. На сьогодні, коли домінуючим принципом правової системи України визнано верховенство права, треба диференціювати повноваження осіб, які вправі діяти відповідно до цього принципу, а які повинні дотримуватися принципу законності, оскільки грань між ними може вимірюватися новим і малодослідженим поняттям «зловживання правом». Отже, можна стверджувати, що лише ґрунтовно підготовлений фахівець здатен самостійно і в короткий термін приймати важливі й відповідальні рішення, здійснювати складну розумову діяльність на кожній стадії ухвалення рішення, а також грамотно, послідовно і логічно викладати його мотиви.

Як виявилось, термінологію, що використовується в законодавстві та має означати результати розумової діяльності, викладено хаотично, вона неперсоніфікована й неконкретна, що провокує помилки на практиці. Тому існує об'єктивна потреба в аналізі сучасних проблем щодо правової термінології, зокрема процесу доведення, про який ідеться в різних статтях Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та інших нормативних актах (зокрема, п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України, частини 2–3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України тощо). Як можуть фахівці та пересічні громадяни сприймати «доказ» та «довід» і застосовувати їх у реальному процесі, якщо зміст цих понять законодавством не розкрито, а науковці до останнього часу дискутують з приводу їх змісту?

Очевидно, що сутність доведення дуже тісно корелює з формуванням у всіх учасників цивільної справи, нотаріального та виконавчого провадження переконання у вірогідності обраної особою позиції і, зрозуміло, розумовою діяльністю, яка дає змогу вибудовувати не лише думки щодо окремих компонентів відповідних справ, проваджень, а й загальне суб'єктивне ставлення до них у цілому. Однак правильність такої позиції на момент розгляду окремої справи чи вчинення провадження досить імовірна, адже є лише власним припущенням кожної особи, яка бере у ній участь. Для формування в інших суб'єктів стійкого переконання щодо правильності відповідного припущення слід мати надійне підґрунтя, яким є докази щодо правомірності вимог чи заперечень заінтересованої особи. У нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах існує закріплений у законі порядок надання заінтересованими особами таких доказів: у цивільній справі (ч. 2 ст. 60, п. 6 ч. 2 ст. 119, статті 131, 133–144 ЦПК України), під час вчинення

нотаріальних проваджень (абз. 1 ч. 1 ст. 4, ч. 2 ст. 42, ч. 5 ст. 44, ст. 46, ч. 2 ст. 51 Закону України «Про нотаріат») та примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб) (абз. 2 ч. 1, ч. 4 ст. 8, п. 2 ч. 2 ст. 18, пп. 3–4, 14–15, 17 ч. 3 ст. 18, частини 1–3 ст. 19, п. 5 ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» тощо), окремі складові якого традиційно віднесено до терміна «доказування». Тісне поєднання та взаємозумовленість таких важливих і водночас необхідних категорій, як докази, засоби доказування, процес доказування, доводи, процес доведення, свідчать не лише про нагальну потребу вивчення іманентної сутності кожного з них та їх розмежування, а й ретельного дослідження та встановлення організації зв'язків і відносин між такими елементами, гносеологічними особливостями застосування в межах складових цивільного процесу. Незважаючи на досить нетривалий час вивчення досліджуваних явищ, їх важливість і значимість уже яскраво підтверджено індексом цитування автора.

Важливе значення щодо необхідності виокремлення таких юридичних категорій, як «доводи» та «доведення» та їх ґрунтового дослідження, зокрема сутності та складових, мають праці українських учених В.Д. Андрійцо, Ю.В. Білоусова, С.С. Бичкової, М.О. Гетманцева, О.О. Грабовської, М.М. Д'якович, П.П. Заворотька, О.О. Кармази, О.М. Клименко, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, О.М. Лазька, Р.М. Мінченко, Р.О. Стефанчука, В.І. Тертишнікова, Р.В. Тертишнікова, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, Т.В. Цюри, М.М. Ясинка та ін. Великий внесок у розвиток інституту доказів і доказування зробили також російські вчені: О.Т. Боннер, Л.А. Ванеєва, Є.В. Васильовський, С.В. Курильов, І.Г. Медведєв, Ю.К. Орлов, І.В. Решетнікова, А.К. Сергун, М.К. Треушников, М.А. Фокіна, В.М. Шерстюк, В.В. Ярков та ін.

Метою даної наукової роботи є комплексне, ґрунтовне, всебічне дослідження сутності доведення у цивільному процесі, виділення притаманних йому елементів (доказів, засобів доказування, доказування, доводів, мотивів тощо) з одночасним дослідженням їх квінтесенції, встановлення їх кореляційних взаємозв'язків, специфіки досліджуваних об'єктів у кожному структурному компоненті наукового об'єднання нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, що дасть змогу не лише теоретично переосмислити сталі підходи до таких об'єктів дослідження, а й сформулювати абсолютно новий рівень наукового пізнання – теорію досліджуваного явища з виділенням його складових і системних взаємозв'язків, запропонувати зміни чинного регулювання досліджуваних категорій шляхом внесення змін до чинного законодавства України.

Наукова новизна одержаних результа-

тів полягає в тому¹ що ця праця є першим системним комплексним дослідженням нового виду процесу – доведення, пізнання його онтологічної сутності, виділення його складових. Введення нового поняття в цивільний процес дозволило не лише усунути наявні суперечності у доктрині нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, а й виробити абсолютно новий погляд на діяльність осіб, які беруть участь у цивільній справі, вчиненні нотаріального, виконавчого провадження задля отримання сприятливого для громадян результату – поліпшити якість правоохоронної діяльності суддів, нотаріусів і виконавців. Проведене дисертаційне дослідження дозволило сформулювати і обґрунтувати теоретичні положення та практичні висновки, найважливішими з яких є такі:

вперше:

1. Обґрунтовано, що для формування теорії доведення у цивільному процесі існує низка об'єктивних передумов, які набувають особливої актуальності в період реформування правоохоронних і правозахисних органів держави.

1.1. Аргументовано, що перебудова та демократизація суспільних відносин в Україні зумовила необхідність запровадження до Цивільного кодексу України таких принципів, як справедливість, добросовісність і розумність, свобода договору (статті 3, 6, 8), верховенство права (аналогія закону та права), презумпція правомірності правочину; до Сімейного кодексу України – положень щодо моральних засад суспільства (ст. 3), що істотно вплинуло на цивільний процес та необхідність здійснення нотаріальної та судової діяльності з урахуванням цих принципів та переорієнтації діяльності суду і нотаріусів з процесу доказування на процес доведення. Щодо виконавців, то їх діяльність повинна здійснюватись у чітко визначених законом межах (принцип законності), що має певний вплив на сприйняття і регламентацію у виконавчому провадженні як процесу доказування, так і доведення.

1.2. Встановлено, що передумовами формування теорії доведення у цивільному процесі є норми відповідних законодавчих актів (законодавчі передумови), де закріплено термін «доведення» та похідні від нього поняття, зокрема, п. 4 ст. 129 Конституції України; частини 2–3 ст. 10, ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 60, п. 4 ч. 6 ст. 130, ч. 2 ст. 131, ст. 178, частини 1, 3, 4 ст. 303, ч. 2 ст. 304, п. 2 ч. 1 ст. 309, п. 2 ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 335, ч. 2 ст. 390, ч. 2 ст. 408 ЦПК України; підпункт 4.6 п. 4 гл. 1 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України; частини 1, 3 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» тощо), які не можуть асоціюватися з вузьким змістом терміна «доказування». Так, у ч. 3 ст. 8 ЦПК України передбачено, якщо у суду виникне сумнів щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції

України, він має звернутися до Верховного Суду України, а останній – до Конституційного Суду України. Такий правовий результат розумової діяльності суду має відтворюватися у зверненні до Верховного Суду України, а останнього – у зверненні до Конституційного Суду України та ґрунтуватися на доводах, аргументах, а не на сумнівах, що права осіб, які беруть участь у справі, порушуються неконституційним законом. Отже, положення про доведення почали з'являтися у процесуальних кодексах, тому їх потрібно систематизувати, встановити специфічні ознаки розумової діяльності суб'єктів процесуальних відносин та сформулювати певні теоретичні концепції.

1.3. Визначено, що в сучасних нормах законодавства досить часто суперечливо і неадекватно застосовується термінологія: «доказ», «довід», «доказування», «доведення», «міркування», «заперечення», «зауваження», «мотив», «репліка» тощо, зміст яких не розкрито, а це на практиці унеможлиблює належне користування відповідними правами, які з цими термінами безпосередньо пов'язані, та звільняє від виконання обов'язків. Нині потребується введення до понятійного апарату процесуальних галузей права таких термінів, як «доводи», «доведення» з відповідним значенням і конкретним змістом, про що свідчить відповідний напрям у сфері наукових досліджень (УДК 347.949 «Обов'язковість доведення доказів»).

1.4. Обґрунтовано, що юрисдикційними передумовами широкого запровадження процесу доведення в цивільний процес має стати переорієнтація суспільних відносин, коли розширення компетенції нотаріусів буде здійснюватися за вимогою клієнтів за відсутності заборон у нормах законодавства та суперечностей з правами та інтересами інших осіб. У рішеннях судів мають міститися відомості про докази і доводи сторін, а мотивувальна частина рішення повинна адекватно відобразити мотиви суду і узгоджуватися з резолютивною частиною рішення. У виконавчому ж провадженні діяльність державних, приватних виконавців має бути чітко регламентовано законом, щоб застерегти випадки зловживання правом на застосування безпосередніх примусових заходів тощо. Тому принцип верховенства права має стати орієнтиром насамперед для нотаріусів і суддів.

2. Встановлено, що доказування є невід'ємним елементом більш ширшого процесу – доведення у цивільному процесі (нотаріальному, цивільному і виконавчому процесах), які, своєю чергою, є базовими елементами правової системи держави, покликаними гарантувати і забезпечувати охорону, захист відновлення прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб і держави. Сучасна реформа правоохоронних органів зумовлена істотними недоліками

в діяльності нотаріусів, суддів і виконавців, але їх не можна усунути лише за рахунок зміни кадрового складу. Тому нині потребується комплексний перегляд повноважень зазначених осіб з урахуванням специфіки їх діяльності, що дозволить сфокусувати увагу на причинах виникнення проблем та запропонувати конкретні способи їх вирішення.

2.1. Запропоновано розглядати процес доведення в цивільному процесі, в якому мають узгоджуватися положення близьких за змістом комплексних галузей цивільної процесуальної науки (нотаріальний, цивільний, виконавчий процес), в основі яких лежить діяльність осіб, уповноважених державою на реалізацію правоохоронної та правозахисної функцій, що має визначитися завданнями і специфікою регламентації процедур, де мають бути враховані характерні риси розумової діяльності нотаріусів, суддів, виконавців, які об'єктивно зумовлені виконуваними ними завданнями, їх правовим статусом та відповідними повноваженнями вказаних суб'єктів. Проведення порівняльного системного аналізу сфер розумової діяльності суддів, нотаріусів, виконавців щодо встановлення певних юридичних обставин на основі різних за характером і змістом відомостей про події, дії, стан дасть можливість конкретизувати їх повноваження. Тільки належна кваліфікація розумової діяльності уповноважених суб'єктів дасть змогу встановити вимоги, які мають висуватися до кандидатів на вказані посади, випадки перевищення наданих їм повноважень, умисних або неумисних правопорушень, зловживання правом тощо.

2.2. Обґрунтовано, що саме у межах цивільного процесу виявляється конкатенція його складових, яка починається з охорони безспірних прав (інтересів, свобод), встановлення фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності, яка набувається і забезпечується у нотаріальному процесі (досудова безспірна юрисдикція), та які можуть бути захищені в разі їх порушення, невизнання або оспорювання в цивільному судочинстві (судова юрисдикція) та/або відновлені у виконавчому процесі (постсудова юрисдикція). Водночас специфічний характер доведення як одного з найважливіших процесів встановлення юридичних обставин властивий кожній складовій цивільного процесу, що підтверджує їх взаємозв'язки та потребу у виробленні універсальної моделі процесу доведення з диференціацією винятків, характерних для кожного компонента такого процесуального утворення.

3. З метою правильного розуміння сутності поняття «доведення» в цивільному процесі встановлено його характерні ознаки, які дають можливість відмежувати його від суміжних категорій – доказування. Дове-

дено, що навіть з точки зору лексики поняття «доказування» походить від слова «доказ», який є його коренем, а термін «доведення» – від слова «довід». Ці терміни мають самостійне як лексичне, так і правове значення, а також передбачають різний характер процесуальної діяльності їх суб'єктів.

3.1. Розкрито сутність поняття «докази» через такі характерні риси, як: 1) зміст доказу – інформація про події, дії, стан, яка міститься у певних носіях та необхідна для встановлення юридичних обставин цивільної справи, вчинення нотаріального і виконавчого провадження та має значення для них; 2) доказ має процесуальну форму, яка зумовлена об'єктом, що має як матеріальну (речові докази), так і нематеріальну (суб'єктивну) природу (показання свідка, висновки експерта) з урахуванням норм законодавства, які регламентують їх специфіку (продукти та інші речові докази, що швидко псуються тощо); 3) мета використання доказу, як правило, є суб'єктивною, оскільки кожний учасник процесу відстоює власні інтереси і бажає досягти відповідної матеріальної і процесуальної мети; 4) процесуальні властивості доказу – передбачений законом певний порядок його подання суду, нотаріусу, виконавцеві, його дослідження, збереження тощо з урахуванням специфіки засобу доказування і віднесення його до певної категорії доказів; 5) характер доказу, як правило, сталий, оскільки за своєю суттю доказова інформація про події, дії, стан може досліджуватися через відносно значний проміжок часу та необмежену кількість раз (повторна, додаткова експертиза); 6) у цивільному процесі для встановлення наявності або відсутності необхідної юридичної обставини здійснюється цілий комплекс дій з доказами, у передбаченому цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством порядку (подання доказів, їх витребування та забезпечення, зокрема, привід свідка, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом тощо) з урахуванням встановлених у законодавстві обмежень; 7) вірогідне встановлення юридичних обставин у цивільній справі, під час вчинення нотаріального та виконавчого провадження і підтвердження їх особами, які беруть у них участь, здійснюється як на підставі дослідження, аналізу, оцінки доказової інформації з кожного окремого доказу, так і в їх сукупності; 8) сприйняття доказової інформації учасниками процесу відбувається по-різному, зокрема, пересічними громадянами на рівні відчуття, а фахівцями – шляхом глибокого правового аналізу, в основі якого має місце зіставлення доказової інформації з різних доказів між собою та з предметом доведення. Саме це положення дає підстави відокремити процес доказування від процесу доведення як розумової діяльності з оцінки доказів (більш широке поняття).

3.2. Дано авторське визначення поняття «доказ у цивільному процесі», під яким слід розуміти носій інформації (об'єкт чи суб'єкт), який зафіксував інформацію про юридичні обставини, що входять до предмета доведення в цивільній справі, нотаріальному і виконавчому провадженні, який має матеріальну природу та процесуальну форму, та передбачені нотаріальним, цивільним і виконавчим процесуальними законодавствами особливості подання, прийняття, залучення і використання у межах складових цивільного процесу (отримання, забезпечення, дослідження тощо), які у сукупності складають процес доказування. Доказ за своєю іманентною природою має містити інформацію про обставини дійсності, але на момент їх подання та розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження буває неможливо встановити дійсність і достовірність доказової інформації, яка тим чи іншим чином «зчитується» з доказу, включаючи найбільш складні випадки, коли для зняття доказової інформації з доказу призначається експертиза, а у разі виникнення сумніву в достовірності або повноті висновку експерта може призначатися повторна або додаткова експертиза. Отже, в таких і подібних випадках особа може помилятися в об'єктивності доказової інформації чи навмисно зловживати своїм правом на доказування під час реалізації, захисту чи відновлення власних прав. Тому тільки за умови відсутності заперечень з боку інших учасників щодо достовірності інформації, отриманої з такого доказу, можна вважати її достовірною. В усіх інших випадках доказова інформація підлягає перевірці учасниками процесу доведення, включаючи допит свідка, коли в змісті запитань до свідка можуть закладатися відомості, що мають виявити неправдиві показання тощо.

3.3. Обґрунтовано, що процес доведення відрізняється від доказування як суб'єктивним складом, так і обсягом тих обставин, на які він може бути спрямований. Сучасне змагальне цивільне судочинство передбачає активну позицію сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо з'ясування всіх важливих обставин у справі, тому процес доведення може стосуватися і включати не тільки доказування юридичних обставин цивільної справи, а й спрямовуватися на доведення необхідності вчинення тих чи інших процесуальних дій, включаючи відвід судді або всього складу суду тощо.

3.4. Суб'єкти процесу доведення в цивільному процесі збігаються із суб'єктами, які вправі брати участь у процесі доказування, і визначені у ст. 26 ЦПК України як особи, які беруть участь у справі. Крім того, до суб'єктів доведення слід віднести також суд, який розглядає справу або скаргу та зобов'язаний мотивувати власне рішення. На цій підставі з ЦПК України мають бути виключені

положення, які зумовлюють участь у процесі доведення інших осіб (зокрема ч. 12 ст. 180 ЦПК України, де передбачається з'ясувати «думку» свідків з приводу розходження їх показань, оскільки це мають робити лише суб'єкти доведення, адже свідки мають інформувати суд лише про те, що їм відомо у справі, тощо, а не висловлювати власні міркування). Водночас нотаріус і виконавець також є суб'єктами доказування та доведення нарівні з особами, які беруть участь у нотаріальному, виконавчому провадженнях, але віднесення їх до таких зумовлюється або певними видами проваджень, або прямими вказівками закону.

3.5. Запропоновано, з огляду на специфіку доведення у цивільному процесі, необхідність проведення кваліфікації доказової інформації у кожній справі, провадженні за такими ознаками:

- сторони та інші суб'єкти доведення аргументують переваги доказової інформації, отриманої з власних доказів, над інформацією з доказів іншої сторони. Переважною вірогідністю має наділятися та інформація, на підтвердження якої було висунуто найбільш ґрунтовні аргументи та відповідні докази, які не викликають сумніву в достовірності збереженої в них інформації;

- уповноважений суб'єкт (нотаріус, суддя, виконавець), аналізуючи наведену інформацію, отриману з доказів, та, в необхідних випадках, досліджуючи безпосередньо джерело такої інформації, має безумовно брати до уваги загальні принципи оцінки доказів за належністю і допустимістю, а також на свій розсуд – доводи суб'єктів доведення, які можуть стосуватися інших критеріїв класифікації доказів (особисті й предметні, первісні й похідні, прямі й непрямі), але він не може приймати остаточного рішення до усунення прямих протиріч у доказовій інформації;

- загальне правило цивільного права щодо неофіційних переваг письмових доказів над показаннями свідків, а нотаріально посвідчених документів над письмовими доказами може застосовуватися у цивільному процесі, але з певним застереженням і врахуванням предмета доказування, оскільки у разі визнання нотаріально посвідчених договорів недійсними мають на рівних враховуватися і письмові докази, і показання свідків тощо;

- правильною має вважатися позиція уповноваженої особи щодо сприйняття і застосування доказової інформації під час ухвалення остаточного рішення, якщо у ньому вмотивовано дотримання вимог законодавства, враховано аргументи всіх суб'єктів доведення, а також обґрунтовано переваги доказової інформації, яку було покладено в основу рішення. Зокрема, досвід розвинених зарубіжних країн вказує на можливість врахування переваг одних доказів над іншими

(США, Німеччина та ін.), так само і в Україні можна довести, що висновок судового експерта слід вважати таким, що має більше правове значення, ніж висновок іншого експерта (оцінщика), зроблений на підставі цивільно-правової угоди з однією зі сторін спору, оскільки достовірність першого висновку гарантується притягненням до кримінальної відповідальності експерта і така позиція судді, згідно зі ст. 212 ЦПК, може розцінюватися обґрунтованою.

3.6. Сформульовано зміст поняття «доводи в цивільному процесі» через їх характерні риси: 1) змістом доводів є судження осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні про події, дії, стан, які можуть містити інформацію й про інші обставини справи або провадження, які мають значення для правильного їх вирішення чи вчинення, зокрема стосуються суджень інших учасників цивільної справи чи нотаріального, виконавчого провадження; 2) створюються лише за допомогою людської свідомості та залежать від суб'єктивних факторів, зокрема процесуального статусу суб'єкта, його юридичної кваліфікації тощо; 3) вони мають правове значення тільки в разі їх належного висловлення, тобто у встановленому процесуальним законом порядку, зокрема під час вчинення процесуальних дій уповноваженою особою і після надання права на пояснення, після постановки запитань, у порядку обміну репліками тощо, виді (теза, аргумент) та процесуальній формі (усна, письмова); 4) допустимим вираженням (показником) волі відповідного суб'єкта у межах складових цивільного процесу слід вважати міркування, коли вони висловлюються свідомо, тобто особі забезпечене право на правову допомогу і вона здатна, незважаючи на складність розглядуваних питань, адекватно ситуації сприймати і висловлювати свої доводи, здійснюється переклад інформації мовою, яку вона розуміє, висловлювання відбувається без будь-якого примусу тощо; 5) характеризуються рухливістю, мінливістю, оскільки пов'язані з невпинністю розумової діяльності, різних прийомів і технік побудови їх видів, а також зумовлюються стадією розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, правовою позицією протилежної сторони тощо; 6) в якійсь значенні можуть бути лише суб'єктивними аргументами (тезою, припущенням тощо), які відповідають певній процесуальній ролі учасника цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження, що дає можливість і певною мірою зобов'язує сторону з протилежними інтересами у справі критично їх сприймати і висувати свої контртези, контраргументи тощо; 7) створюються та оприлюднюються задля переконання в істинності власних суджень, спростуванні суджень опонента і досягнення певних процесуальних наслідків;

3.7. Сформульовано авторське визначення поняття «доводи в цивільному процесі», під якими слід розуміти судження осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні, виражені у встановленому процесуальному виді (тези, аргументи) і створені та оприлюднені в допустимій процесуальній формі задля переконання в істинності власного судження, спростуванні суджень інших осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні, та досягненні певних процесуальних наслідків.

3.8. Визначено, що у процесуальному значенні тезою слід вважати такий вид доводів, який не потребує підтвердження доказами, який може бути сформований у будь-який момент доведення у межах складових цивільного процесу. Водночас певна правова теза має бути належно кваліфікована опонентом і знайти оцінку з його боку, оскільки відсутність адекватної реакції з боку опонента у змагальному процесі означає її визнання. Тому протилежна сторона вправі спростувати її або вимагати підтвердження доказами. Своєю чергою, аргументами у межах складових цивільного процесу є підтверджені доказами, залученими в межах розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, види доводів, що надає їм найбільшої вірогідності та створює труднощі щодо їх спростування у інших осіб, які беруть у них участь.

3.9. Обґрунтовано, що для досягнення найбільш ефективних і бажаних для особи результатів розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження доцільним є здійснення представництва компетентною особою – адвокатом або юристом, дії яких у межах складових цивільного процесу мають відрізнитися від тих дій, які вчиняють пересічні громадяни, оскільки для отримання позитивних процесуальних наслідків необхідні знання та навички, постійне підвищення кваліфікації. Так, доводи, які адвокат створює та оприлюднює в межах своєї професійної діяльності, переважно повинні мати вид аргументів задля надання їм більшої переконливості, тобто доведення має бути кваліфікованим. Натомість доводи осіб, які беруть участь у справі, у більшості випадків можуть бути висловлені у вигляді «емоційних» тез, і таке доведення буде простим і не завжди компетентним.

3.10. Доведено, що процеси, пов'язані з категоріями «доказ» чи «довід», насамперед уособлюють здійснення певної діяльності щодо розкриття суті їх ключового елемента. Водночас як понятійно, так і емпірично обидва явища залучаються в процесуальну діяльність відповідних суб'єктів і у сукупності всі дії навколо доказів та доводів мають кваліфікуватися, відповідно, як процес доказування та доведення, які орієнтовані на досягнення певних процесуальних і матеріальних

результатів. Незважаючи на формальну схожість цих процесів, справжній їх зміст, а тим більше наслідки є зовсім різними, оскільки досить часто вони конкурують між собою через те, що в деяких правових ситуаціях домінують безспірні та встановлені законом докази для підтвердження існування певних юридичних обставин і доводи в такій ситуації зайві. Зокрема, свідоцтво про реєстрацію шлюбу доводить відповідний факт, і тут доводи безсилі, але для спростування самого факту дійсності шлюбу можуть бути наведені аргументи, які ставлять під сумнів або волю особи на його укладення, або дійсність процедури його реєстрації тощо. Умовно розмежовувати доказування і доведення слід за характером дій, які здійснюються: якщо дії умовно механічні, пов'язані із залученням доказів у складові цивільного процесу, то тоді маємо справу з першою категорією, а якщо ж дії розумові, ґрунтовані на ментальних операціях суб'єкта доведення щодо сутності доказів, доводів, у такому разі маємо справу з другою категорією.

4. Обґрунтовано, що з урахуванням складної, різномірної, динамічної природи цивільного процесу доведення слід розглядати у широкому або вузькому значенні, об'єктивному чи суб'єктивному сприйнятті.

4.1. Запропоновано виділяти в цивільному процесі за критеріями допустимості чи відсутності в певному провадженні такого елемента доказової діяльності, як доведення, широкого його застосування чи обмеженого, можливості суб'єктів висловлювати власну правову позицію у справі або кваліфікувати такі їх дії як недопустимі. З урахуванням таких критеріїв можна визначити ієрархію доведення: на перше місце за широтою доведення слід поставити позовне провадження цивільного процесу як найбільш універсальну процедуру, де процес доведення – це основа професійної діяльності суб'єктів. Недопустимість доведення (в широких межах) констатується в наказному провадженні, а в окремому – має істотне обмеження, оскільки в таких справах може існувати спір про факт (процесуальний спір), а в разі виникнення спору про право та обов'язки (матеріальний спір) заява має залишатися без розгляду (статті 100, 235 ЦПК України) та/або такий спір підлягатиме розгляду в порядку позовного провадження тощо; на другому місці має бути нотаріальний процес, оскільки нотаріус не лише вчиняє нотаріальні дії, а й надає рекомендації щодо вибору особою найліпшого способу реалізації її власних прав, пропонує сторонам умови договору тощо. Обмеженими за своєю суттю в контексті доведення мають бути процесуальні дії виконавця, який не може вступати зі сторонами в дискусію. Він має виконати загальнообов'язкове рішення суду, керуючись тільки законом. Така ієрархія доведення в цивільному, нотаріаль-

ному та виконавчому процесам дасть змогу вдосконалювати законодавство та більш детально регламентувати права і обов'язки суб'єктів цивільного процесу.

4.2. Обґрунтовано, що у разі широкого сприйняття процесу доведення доцільно розщепити його на дві складові – доводити свої вимоги та одночасно спростовувати доводи опонента або його правову позицію в цілому, що дасть змогу за принципом змагальності визначити перемогу тієї чи іншої сторони за елементарними поняттями: теза – контртеза, аргумент – контраргумент, а не за кількістю сказаних стороною слів. У широкому розумінні доведення можна розглядати у двох видах: 1) доведення – система дій щодо підтвердження власних доводів, обставин цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження та правової позиції в цілому; 2) доведення у вигляді спростування – повна або часткова незгода зі складовими доведення сторони з протилежними інтересами, яка виявляється в комплексі дій з їх дезавування. Отже, для правильного сприйняття і застосування на практиці процесу доведення необхідне не лише ґрунтовне оволодіння знаннями щодо дійсної сутності доведення з урахуванням різних його виявів, а й дослідження специфіки такого доведення залежно від статусу, який має особа в конкретній цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні, отож можна виділити новий термін, який охоплює різні види доведення – «аргументування». Тобто, виділяючи такий термін або подібні, доцільно дати суду можливість з'ясувати наявність у сторони контрдоводів проти наведених раніше іншою стороною доводів.

4.3. Аргументовано, що під час практичного сприйняття процесу доведення в реальних справах слід враховувати, що доводи можуть бути дуже тісно переплетені між собою, оскільки, в цілому обстоючи свою позицію, та сама особа спростовує позицію іншої сторони, і навпаки. Тому доводи можуть бути одиночними, а також утворювати систему. Зокрема, під час виступу в дебатах кожна сторона має висловити свою остаточну позицію і надати оцінку правовій позиції опонента загалом, кожному його доводу та доказу. Враховуючи різні варіанти процесуальної поведінки осіб, які беруть участь у справі, нотаріальному, виконавчому провадженні (визнання позову, відсутність заперечень у сторони договору в разі його нотаріального посвідчення, добровільне виконання боржником виконавчого документа тощо), та особливу правову природу окремих видів проваджень у складових цивільного процесу (наприклад, окреме в порядку цивільного судочинства, основною ознакою якого є відсутність спору про право цивільне), можна говорити про доведення у вузькому значенні, охоплюючи його в цілому терміном «аргументування».

4.4. Обґрунтовано, що процес доведення слід також сприймати із властивими йому як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. У суб'єктивному розумінні такий процес детермінується виключно людським чинником із притаманними процедурами генерування його складових елементів, механізмів їх відтворення з характерними ознаками. Так, сучасна роль суду в цивільному процесі традиційно визначається відсутністю активної поведінки. Отже, позиція суду має зводитися до безстороннього аналізу доводів сторін і оцінки їх законності й обґрунтованості, що має відобразитися в мотивувальній частині рішення, де суд так само має мотивувати, а точніше, довести законність і обґрунтованість власних висновків, які вплинули на остаточне рішення. Об'єктивний чинник оцінки процесу доведення закладено в апеляційному та касаційному провадженні, у яких справу має розглядати колегіальний склад суду. Проте тут закладено і великий суб'єктивний чинник через те, що справу готує один суддя-доповідач, який і пропонує іншим суддям власний варіант вирішення справи, а в касаційному провадженні, як правило, судді позбавлені реальної можливості почути доводи обох сторін, що негативно позначається на об'єктивності в процесі доведення.

5. Обґрунтовано, що доведення як система механічних (доказування) та розумових (включаючи й оціночних) дій суб'єктів цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження щодо його складових (доказів, обставин, доводів тощо) з притаманними їм взаємозв'язками та відносинами між собою дає змогу у своїй основі виділити такі підсистеми: формальну, ментальну, підсумкову, остаточну і перевірочну.

5.1. Всі складові доведення по-своєму виявляються у межах відповідних етапів і стадій кожного окремого компонента цивільного процесу. Зокрема, в цивільному процесі визначено процедуру, відповідно до якої кожна зі сторін вправі висловити свої доводи у визначений час і щодо певних питань розгляду справи.

5.2. Первинною підсистемою є формальна (процес доказування), адже саме на підставі зібраних та практично і аналітично досліджених доказів можна відшукати відомості, які будуть вірогідно відображати дійсні обставини цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження. Її частини – збирання, забезпечення і подання доказів нотаріусу, суду, виконавцеві в межах компонентів цивільного процесу – мають відповідати нормативно закріпленим діям суб'єктів нотаріального, цивільного, виконавчого процесів, їх провадженням, стадіям з дотриманням порядку, встановленого чинним нотаріальним процесуальним, цивільним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством. Термін «формальна» автор

вживає з певними застереженнями, оскільки в межах механічних (машинальних) дій застосовуються окремі елементи розумової діяльності та навпаки. Нарівні з цим такий симбіоз є цілком обґрунтованим, адже всі ці дії, незважаючи на їх різний характер, є компонентами монолітної і послідовної системи. Для цієї підсистеми характерні такі елементи, як механічні дії, пов'язані з втіленням розумових напрацювань у реальні дії, відповідно до вимог законодавства, зокрема шляхом своєчасного подання заяв, доказів у відповідній формі. В іншому випадку, згідно з ч. 2 ст. 131 ЦПК України, друга сторона може доводити, що докази подано несвоєчасно без поважних причин. Недотримання формальних вимог може позбавляти доказову інформацію правового значення. Зокрема, не можна брати до уваги показання свідка, якому належно не повідомили про кримінальну відповідальність тощо.

5.3. Ментальна підсистема включає в себе процедури дослідження доказів та їх аналіз, які є її частинами і одночасно елементами доведення. Своєю чергою, першій частині відповідають усі дії з дослідження доказів за допомогою встановлених способів, які, наприклад, у порядку цивільного судочинства вчиняються на такій стадії судового розгляду справи, як судове слідство (ст. 179 ЦПК України). Друга ж частина підсистеми дає змогу проаналізувати інформацію, яка стала відома в результаті застосування різних способів дослідження доказів, заради формування нових доводів (тез, аргументів) чи модифікації наявних. У межах цієї підсистеми підлягають застосуванню специфічні елементи системи доведення, системне сприйняття інформації, коли кожному доказу надається окрема оцінка, а потім отримані щодо кожного з них відомості зіставляються на предмет суперечності тощо. Можна стверджувати, що відносно новий напрям сучасних досліджень у цивільному процесі, присвячений аналізу презумпцій і фікцій, також свідчить про великі обсяги розумової діяльності з підтвердження тих чи інших обставин та має передбачати застосування доводів.

5.4. Підсумкова підсистема доведення (оцінка доказів, доводів) є системою розумових дій, що здійснюються за результатами всебічного і ґрунтовного аналізу процесу доведення та відповідає такій процесуальній дії, наслідками якої є формування мотивів (доводів) уповноваженими суб'єктами в ході розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження. Хоча процесуальним законодавством і не встановлено можливості здійснення оцінки суб'єктами доведення, однак і брак прямих заборон щодо таких дій дає змогу особам, які беруть участь у складових цивільного процесу, здійснювати неофіційну оцінку доказів, доводів. Так, у цивільному судочинстві

критичну оцінку сторонами всіх матеріалів справи передбачено робити на такій стадії судового розгляду справи, як судові дебати. Оцінка може включати в себе як проміжні, так і остаточні результати здійснення процесу доведення. Без такого розуміння не можна професійно вести процесуальну дискусію, зокрема сприйняти таке право сторони, як обмін репліками, коли на остаточні аргументи (доводи) протилежної сторони супротивник має відреагувати контраргументами.

5.5. Перевірочна підсистема виявляється в тому, що кожен суд, починаючи з суду першої інстанції і до Верховного Суду України, під час ухвалення та проголошення судового рішення має надавати оцінку вищезазначеним матеріалам справи і, зокрема, довести, що його рішення є законним і обґрунтованим, адже кожне рішення суду України може бути переглянуте судами вищих інстанцій чи Європейським судом з прав людини. До того ж перегляд рішень судів, актів нотаріусів, дій і рішень виконавців кардинально змінює процес доведення, оскільки, зокрема, для перегляду рішення суду потрібно змінити спрямованість доведення з матеріально-правової вимоги на виявлення та підтвердження неправомірності дій суду, рішення якого переглядається, або самого рішення як такого. Те саме стосується перегляду дій та актів нотаріусів і виконавців, які, на відміну від суддів нижчих інстанцій, мають роз'яснити свої дії та прийняте ними рішення або керівникам, або особам, органам вищого рівня або суду. Усі підсистеми як складові системи доведення постійно корелюють між собою, взаємозумовлюючи перехід одного характеру дій в інші. На підставі формальної, ментальної підсистем суб'єкт оцінки надає або проміжний висновок щодо ходу розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження (ухвала про забезпечення доказів, постанова виконавця про відкриття виконавчого провадження, відкладення вчинення нотаріальної дії), або висновок про прийняття резолютивних актів чи вчинення відповідних дій (ухвалення рішення про задоволення чи відмову в задоволенні позову, поновлення стягувача на роботі, посвідчення доручення нотаріусом тощо).

дістали подальшого розвитку:

6. Наукові концепції вченого-процесуаліста С. Я. Фурси щодо:

– розмежування процесів доказування та доведення, що дало змогу не лише ґрунтовно дослідити зміст таких юридичних категорій, а й сформулювати теорію доведення з притаманними їй компонентами для цивільного процесу, істотно збагатити й удосконалити понятійний апарат тощо;

– виокремлення з-поміж наявних засобів доказування нового їх виду, а саме електронних доказів шляхом закріплення більш широкого їх сприйняття у формі інформацій-

но-технологічних засобів доказування, враховуючи новітні засоби фіксації інформації. З огляду на способи отримання електронної доказової інформації, визначено небезпеку широкого доступу до фіксації прав власності та речових прав від імені держави, оскільки в подальшому така інформація набуває офіційного статусу і буде використовуватися нотаріусами та іншими особами як достовірні;

– необхідності закріплення у законах України «Про нотаріат» і «Про виконавче провадження» норм, які визначали б право осіб на звернення до нотаріуса, виконавця положенням про право на доведення власної позиції, що дало змогу автору не лише виокремити специфічні риси такого звернення у межах складових цивільного процесу, а й сформулювати конкретні правові норми.

У **Висновках** визначено науково обґрунтований спосіб досягнення в цивільному процесі нового рівня, що кваліфікується як верховенство права і передбачає можливість не тільки доказування законних вимог, а й доведення верховенства прав людини над законом, коли останній має негативний вплив на відповідні права. Теоретичне вирішення наукової проблеми полягає у запровадженні в галузі права, які об'єднані в цивільному процесі, нового інституту – доведення. Це дозволяє не тільки розширити понятійний апарат досліджуваного явища, а й удосконалити і конкретизувати правовідносини, встановити критерії розумової діяльності суб'єктів цивільного процесу та зумовити її результати. Передбачувані наслідки впровадження концепцій автора – це поліпшення якості діяльності суддів, нотаріусів, виконавців, що має привести до кращої охорони і захисту прав фізичних і юридичних осіб шляхом застереження зловживань правом, необґрунтованої відмови у реалізації, охороні, захисті чи відновленні гарантованих особі правомочностей тощо.

Проведене дисертантом дослідження дало змогу сформулювати цілу низку висновків, основними з яких, окрім винесених на захист, можна визначити такі:

1. Корелюючими з процесом доказування компонентами у межах складових цивільного процесу є: обставини, докази, доводи, суб'єкти, мета участі у справі, лише у разі системного використання яких можна вести мову про ефективне здійснення доказування і доведення. Перехід же від процесу доказування до процесу доведення визначається залежно від виконання комплексу дій, що входять до певних частин формальної підсистеми, хоча ідеальної моделі розмежування підсистем доведення можна досягнути лише доктринально, адже окремі елементи розумової діяльності можуть виявлятися під час здійснення процесу доказування, і, навпаки, під час доведення може з'явитися необхідність вчинити певні механічні дії, що

входять до складу доказування. Та й залежно від тієї чи іншої підсистеми відбувається трансформація суб'єктів доказування у суб'єктів доведення і, звісно, не лише переорієнтація їх діяльності, а й суттєва зміна підходів і методик до її здійснення.

2. Визнання доказування формальною підсистемою доведення зумовлює залежність предмета доказування від предмета доведення для досягнення найбільш сприятливого результату розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження для осіб, які беруть у них участь. Тож і їх основні відмінності полягатимуть у характері дій, на які спрямована діяльність їх учасників. Тобто предмет доказування і предмет доведення співвідносяться як частина і ціле.

Своєю чергою, предметом доказування в цивільному процесі є сукупність юридичних обставин, з якими закон пов'язує виникнення матеріальних і процесуальних прав та обов'язків, а також процесуальних прав та обов'язків щодо їх доказування, які утворюють умовну систему в кожній конкретній справі й зумовлюють необхідність вибору доказів на підтвердження їх існування чи спростування. Таке загальне положення зумовлює необхідність визначення правил щодо компетенції з визначення предмета доказування, залучення доказів у межах складових цивільного процесу згідно з правилами відповідності, допустимості, забезпечення та подання суб'єктами доказування у порядку, встановленому чинним нотаріальним процесуальним, цивільним процесуальним, виконавчим процесуальним законодавством, нотаріусу, суду, виконавцеві з урахуванням позиції іншої сторони тощо. Предметом же доведення є не тільки предмет доказування, а й сукупність усіх процесуальних дій, актів, доказів, навіть поведінка та слова осіб, які беруть участь у процесі, можуть стати передумовою для подальших висновків, коли суб'єкт доведення вважає за необхідне надати правову кваліфікацію певним явищам, зокрема щодо упередженості судді, суперечності в показаннях свідків та доводів, на підставі яких сторона обґрунтовує наявність чи відсутність обставин тощо.

3. Доктринальні дослідження процесу доведення мають здійснюватися з урахуванням надбань філософії, логіки та інших галузей знань, а також специфіки цивільного процесу, який базується на нормах матеріального права, але має власний предмет – реалізацію, охорону, захист і відновлення прав, свобод та інтересів осіб уповноваженими суб'єктами, що дає змогу сформулювати філософію цивільного процесу з акцентом на моральності процесу доведення та неможливості використання недозволених методів і прийомів задля досягнення неправомірної мети.

4. У межах компонентів цивільного процесу логічна структура доведення (тези,

аргументи та демонстрація) і, відповідно, структура його спростування може підлягати практичному застосуванню, але з певними процесуальними особливостями. Сутністю структури доведення є представлення всіх його складових перед суб'єктами цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження з певним акцентом на ту особу, яка прийматиме остаточне рішення про задоволення вимог чи заперечень, вчинення дії або про відмову в її вчиненні. Досить часто у праві дуже складно визначити дійсні наміри сторін, якщо не аналізувати їх дії в сукупності й не визначати напрями інтересів, оскільки сам процес доведення може спиратися на стратегічні завдання і тактичні розрахунки. Ключові засади таких напрямів складають стратегію, підпорядковану основній меті, а тактичні завдання можуть спиратися на досягнення певних цілей, що диктує різні види доведення, як підтвердження виробленої тактичної або стратегічної позиції. Досить часто спростування орієнтоване на усунення тактичних успіхів процесуального супротивника, тому такий супротив наближує досягнення певної меті.

5. Взаємозв'язок доведення та правової позиції у справі багаторівневий, оскільки вони взаємозалежні. Під позицією у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях (правовою позицією у цивільністичному процесі) слід розуміти бажану матеріальну мету та комплекс процесуальних дій, зокрема у процесі доведення, що здійснюються особою, яка бере участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях, спрямованих на формування в уповноваженого суб'єкта з їх розгляду, вчинення внутрішнього переконання щодо відповідності її вимог, заперечень, доводів обставинам такої справи, провадження, підтвердження їх належними, допустимими, достовірними і достатніми релятивними доказами для отримання бажаного результату розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження. Отже, правова позиція особи в ідеальній моделі має спиратися на широке, повне й адекватне доведення власних вимог перед нотаріусом, судом чи виконавцем, включаючи їх нормативне обґрунтування, незважаючи на те, що саме до їх повноважень належить кваліфікація правовідносин відповідно до норм законодавства. Широким доведенням можна вважати багатоконтурне доведення, коли право, якщо змога, підтверджується з кількох напрямів і посилання робляться не на одну норму закону, а наводяться всі пов'язані з цими правовідносинами норми, що підтверджують відповідні права. Повним доведенням слід вважати таке, коли всі юридичні обставини підтверджуються належними, допустимими, достовірними і достатніми доказами та враховуються на етапі формування правової позиції ви-

словлені та передбачувані заперечення. Під адекватністю доведення, своєю чергою, слід розуміти здатність швидко знайти аргументи на тези опонента й, відповідно, контраргументи на його аргументи та відреагувати відповідно до остаточної мети, з можливим уточненням правової позиції.

6. Критерій доведеності правової позиції особами, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні безпосередньо пов'язаний із сутністю критерію вмотивованості, який у межах складових цивільністичного процесу буде відображатись у мотивах, які уповноважені суб'єкти (нотаріуси, судді (суд), виконавці) наведуть на обґрунтування прийняття своїх актів, вчинення юридично значимих дій. Усі акти, які приймають уповноважені суб'єкти з розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадженнь у межах наданих їм повноважень, базуються не лише на їх внутрішньому переконанні, а й мають відповідати встановленим чинним цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством вимогам, які слід розподіляти за трьома критеріями: нормативний, формалізований і розумовий. Зокрема, під внутрішнім переконанням уповноваженого державою суб'єкта в межах складових цивільністичного процесу слід вважати виражене у встановленій цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством формі ставлення нотаріуса, судді (суду), виконавця до результатів розгляду цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження або їх окремих частин на підставі оцінки доказів, обставин справи, провадженнь і доводів осіб, які брали у них участь, щодо їх відповідності обраній позиції у справі або невідповідності останній. Нормативний критерій містить вимоги щодо законності актів, які приймають суди, судді, нотаріуси, виконавці, а саме вони мають відповідати як матеріальним, так і процесуальним положенням, що регулюють відповідні правовідносини. Вимоги щодо обґрунтованості такого акта безпосередньо пов'язані з належними, допустимими, достовірними і достатніми релятивними доказами для підтвердження наявності або відсутності юридичних обставин цивільної справи, нотаріального та виконавчого провадження. Розумовий критерій включає в себе вимоги щодо вмотивованості актів, які приймають відповідні уповноважені суб'єкти (суд, суддя, нотаріус, державний, приватний виконавець).

7. Законодавче закріплення тягаря доведення, системний характер доведення, послідовність і взаємозумовленість структурних елементів такої системи викликає запровадження відповідної комплексної процедури оцінки, яка має включати у себе такі складові, як обставини, докази, доводи, що

зумовлює не лише необхідність їх детальної регламентації, а й термінологічного об'єднання та систематизації.

8. Комплексність теорії доведення в цивільному процесі слід розглядати через сукупність таких двох критеріїв як спільність їх ознак в універсальній теорії доведення та відмінні ознаки, зумовлені особливостями основних завдань, принципів, суб'єктного складу, сукупності прав та обов'язків учасників відповідних юрисдикційних процесів, процедури розгляду окремих видів проваджень тощо. Такий висновок додатково підтверджує концепцію розробки загального судового кодексу, щоб окремими потім лише регулювати особливості конкретних видів юрисдикційних процесів.

Наукові та практичні результати даного дисертаційного дослідження було оприлюд-

нено й апробовано. І їх не тільки не спростували вчені, фахівці в галузі практичної юриспруденції та доказової діяльності, а, навпаки, було підтверджено нагальність і важливість обраної тематики, що свідчить про значний потенціал даної роботи для подальших наукових досліджень зазначеної проблематики і практичного застосування концепцій у законотворчій і практичній діяльності. Водночас запропоновані доктринальні концепції ґрунтуються на сучасному сприйнятті правової системи України та враховують істотні зауваження суспільства до рівня судочинства в Україні, спрямовані на усунення недоліків у діяльності й інших правоохоронних органів, зокрема нотаріаті та органах примусового виконання, що має поліпшити рівень охорони, захисту та відновлення прав громадян, юридичних осіб і держави.